



HADİS METODOLOJİSİNDE TEFERRÜD KAVRAMINA YÖNELİK KULLANILAN TABİRLER

Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Bilimleri
muhittin90@hotmail.com

Öz

Rivâyetlerin sıhhatini belirlemek için Hadis Usûlü eserlerinde muhaddisler tarafından birçok kavram kullanılmıştır. Bu kavramlardan birisi de *teferrüd* terimidir. *Teferrüd* kavramı köken itibarıyla başka râvinin nakletmediği husus anlamına gelmektedir. Sened yahut metinde bulunan bir özellik itibarıyla tek kalarak diğer rivayetlerden ayrılma olarak tanımlanan teferrüd olgusu hadis usulünün birçok kavramıyla ilişkili olarak kullanılmıştır. Teferrüd kavramı hadis tenkidinde dikkate alınan önemli unsurlardan biridir. Bu çalışma, söz konusu terimin hadis tarihindeki kullanımlarını örneklerle izah etmeyi ve diğer hadis usulü kavramları ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır

Anahtar Kelimeler: Teferrüd, Hadis, Hadis Tenkidi, Hadis Usulü

THE CONCEPTS RELATED TO TAFARRAD USED IN THE METHODOLOGY OF HADITH

Abstract

In the context of determining the authenticity of narrations many concept were used by hadith scholars in the books of hadith methodology. One of these is the term of tafarrud. Term of Tafarrud in Origins means he narrated it different than other narrations. A narration which different from other narrations in respect to its texts or chain (isnâd) is considered an isolated hadith. Also this concept has been used in relation to many concepts of hadith methodology. It is seen that the term is used commonly in the critique of hadith. Our study aims to clarify the usage of this term in the history of hadith.

Keywords: Tafarrud, Hadith, Critique of Hadith, Methodology Of Hadith

Giriş

Hadislerin sıhhatini garanti eden en önemli unsurlardan biri râvidir. Hadislerin sıhhatini tetkik etmenin, öncelikle onu rivâyet eden râvileri değerlendirme anlamına geleceği hadis usulü âlimlerinin de öncelikli olarak kabul ettikleri bir husus olmuştur. Zira rivâyetlerin

günümüze ulaşabilmesinin yegâne vasıtası râvilerin var oluşudur.¹ Bu nedenle bir rivâyet incelenirken isnâda ilişkin hususlar metne yönelik değerlendirmelerden daha geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

Hadis Usûlünün en kapsamlı konularından biri de *teferrüd* konusudur. Diğer ıstılahlarla derinlemesine ilişkili olması nedeniyle *teferrüd* olgusunun bu ilişkiler ağı içerisinde ele alınması gerekmektedir. Zira hadis usûlü kapsamında belirlenen kriterler incelendiğinde birçoğunun doğrudan veya dolaylı olarak *teferrüd* olgusuyla bir şekilde kesiştiği görülecektir. Bu çalışmada *teferrüd* kavramı ve mahiyetinden ziyade söz konusu kavrama yönelik kullanılan lafızlar ele alınacaktır. Bu tabirlere geçmeden evvel *teferrüd* olgusuna ilişkin kısa bir değerlendirme yapmayı uygun buluyoruz.

Teferrüd Kavramı ve Anlamları

Sülâsî kökü itibariyle *ferd* (الْفَرْدُ) kelimesi "tek, yegâne, eşi olmayan" anlamlarına gelmektedir.² *Hâzâ ferdun* (هَذَا فَرْدٌ) tâbiri de işaret edilen şeyin yegâne ve tek olduğunu göstermektedir. Sözlük anlamı itibariyle *ferd* kelimesi *bir, tek* veya *çiftin yarısı* gibi anlamlara gelmekte bu kökten türetilen *teferrüd* kelimesi hadis usûlünde de *tek kalışı* ifade eden bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis rivâyet geleneğinde de genellikle *ferd, teferrüd, infirâd* kelimelerinin bu bağlamda *râvilerin rivâyetlerinde tek kalışlarını* ifade etmek üzere kullanıldığı söylenebilir. Mütakaddimûn dönemi usûl eserlerinde *teferrüd* olgusunun istihdâmına bakıldığında kavramın; *rivâyetin sadece tek bir tarikten gelip bir başka tarikin bulunmaması, sika bir râvinin bir başka sika râviden rivâyetinde tek kalması, belli bir râvinin belli bir râviden tek kalması, bir şehir veya bölge halkının başkalarının nakletmediği bir hadisi rivâyet etmede tek kalmaları, bir şehir veya bölge halkının başka bir şehir veya bölge halkından tek kalması, bir şehir halkının bir şahıstan naklettiği rivâyette tek kalması, bir şahsın bir şehir halkından tek kalması, bir râvinin kendisinden daha güvenilir râvilere muhâlefet edip aynı zamanda bu rivâyetinde tek kalması, râvinin hadisin isnâdında veya metninde yaptığı bir ziyâde ile tek kalması, râvinin rivâyeti meşhûr isnâdına uyarlaması ile tek kalması, zayıf râvinin rivâyetinde tek kalması* gibi farklı durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.³

¹ Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, s. 117.

² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhim es-Samerrâî, (Beyrut: Müessesetü'l-A‘lemî, 1408/1988.), III, 310; Muhammed Murtaza ez-Zebidî, *Tâcü'l-‘arûs*, nşr. Ali eş-Şîrî, I-XX, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1414/1994.), VIII, 482; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luga*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, I-VI, Beyrut: Dâru'l-cil, ts., IV, 500.

³ Geniş bilgi için bk. Muhittin Düzenli, *Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramı ve Diğer İstılahlarla İlişkisi*, Bişkek: BYR Publishing House, 2015.

Teferrüd kelimesi usul eserlerinde birçok kavramla ilişkili olarak kullanılmasına karşın ıstilah kitaplarında bizatihi bu terimin tarifi yapılmamıştır. *Ma 'rifetü 'l-garîb* veya *ma 'rifetü 'l-efrâd* gibi başlıklar altında dile getirilen husus, teferrüd olgusunun değil, teferrüd başlığı altında zikredilebilecek diğer alt başlıkların, diğer bir ifadeyle teferrüd olgusundan neş'et eden ıstilahların tarifidir. Kısaca ifade etmek gerekirse; teferrüd, *râvinin rivâyette tek kalışını* ifade eden bir terimdir. Bu tek kalışın nerede ve nasıl meydana geldiğinin cevabı ise teferrüden neşet eden ıstilahları ilgilendirmektedir. Mustalah eserlerinde bizatihi teferrüd olgusunun tarif edilmemesinin nedeni de budur. Ancak hem teferrüdün meydana geldiği yerler hem de teferrüd olgusunun mütekaddim ulema tarafından kullanımlarından hareketle şöyle bir tarifi yapılabilir:

*Teferrüd, senedin aslında veya bir bölümünde, muhâlefet olsun veya olmasın, isnad yahut metne yapılan bir ziyâde ile veya ziyâdesiz sika yahut bunun altındaki râviler tarafından, başka râvilerin mütâbaatı olmaksızın tek bir râvi tarafından ve tek bir tarîkten nakledilme durumudur.*⁴

Teferrüd olgusuna ilişkin bu mülahazalardan sonra söz konusu terimin mütekaddim ulema tarafından birçok farklı lafızlarla dile getirildiğini söyleyebiliriz.

Teferrüd İçin Kullanılan Lafızlar

Teferrüd kavramının müşahhas olarak ve ıstılâhi anlamda kullanıldığına dair örnekler hicrî ikinci asır sonlarında başlamış ve isnatların çoğalmasına paralel olarak hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda ise yoğun bir şekilde istihdâm edilmiştir. Teferrüd kavramının yaygın olarak kullanımıyla birlikte rivâyetlerdeki tek kalış olgusuna delâlet eden lafızlar da çeşitlilik göstermiştir. Bu kullanımlar genelde rivâyette bulunan teferrüd vasfına işaret ederken ricâl eserlerinde ise râvilerle ilişkilendirilerek belirtilmiştir. Bu nedenle teferrüd olgusuna delâlet eden lafızları râvi ve mervî açısından olmak üzere iki ana başlık altında ele alabiliriz. Râvi açısından kullanılan tâbirlere bakıldığında teferrüde işaret eden lafızların az da olsa sikâ râvilerle ilişkilendirildiği, çoğunlukla zayıf râvilere yönelik geniş bir literatür oluştuğunu görmekteyiz. Bu nedenle ilgili başlığı da sika ve zayıf râviler olmak üzere iki başlık altında ele almanın tasnif açısından daha tutarlı olduğu söylenebilir.

Mervî yani rivâyete açısından teferrüd olgusuna işaret eden lafızlar bazen sadece rivâyette bulunan teferrüde işaret etmek için kullanılmış, bazen de rivâyete yönelik verilen hükümleri ifade etmek için istihdâm edilmiştir. Rivâyete yönelik bu hükümlerin ilave

⁴ Abdulcevâd Hemâm, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecu'l-muhaddisîn fî kabûlihi ev reddihî*, Beyrut: Dâru'n-nevâdir, 2008, s. 90.

karînelerle birlikte *sahîh zayıf* yahut *merdûd* rivâyetler için kullanıldığı göz önüne alındığında hükme delâlet eden ve teferrüde işaret eden birçok tâbirin ortaya çıktığı söylenebilir. Söz konusu bu tâbirlere bakıldığında çoğu zaman *ferede* (فَرْد) kökünden türetilmiş ve "râvinin tek kalışına" işaret eden *teferrede* (تَفَرَّد), *inferede* (انْفَرَد), *ferdun* (فَرْد), *efrâdun* (أَفْرَاد), *teferrudâtun* (تَفَرَّدَات), *meferîdu* (مَفَارِيد) gibi kelimeler kullanılmakla beraber bu kökten gelmeyen ancak yine tek kalışa işaret eden ifadelerin de kullanıldığı gözükmektedir. Bu mülâhazalardan sonra kavrama ilişkin kullanılan terimleri şu başlıklar altında belirtebiliriz:

1. Râvi Açısından Teferrüd Olgusuna İşaret Eden Lafızlar

a. Sika (Güvenilir) Râviler için Kullanılan Lafızlar

a1. Sikatun lehu efrâdun / ثِقَّةٌ لَهُ أَفْرَادٌ, Sikatun Yuğrebu / ثِقَّةٌ يُغْرَبُ

Bir kişiye güvenmek, itimat etmek ve inanmak manasına mastar olarak kullanılan bu kelime⁵ adâlet ve zabt vasıflarına sahip râviler hakkında istihdâm edilen ta'dîl lafızlarından biridir.⁶ Râvinin güvenilirliğine delâlet etmesi açısından tekrar edilmesi (sikatun sikatun), tek başına kullanılmasından, yalnız kullanılması da zayıflığına delâlet eden lafızlarla birlikte zikredilmesinden daha üstün olarak mütalaa edilmiştir.⁷ Yalnız kullanıldığında üçüncü, *sikatun-sikatun* şeklinde tekrar edilerek veya *sikatun sebtun*, *sikatun mutkinun*, *sikatun huccetun*, *sikatun hâfîzun* misallerinde olduğu gibi üçüncü mertebede yer alan ta'dîl lafızlarından birisiyle beraber kullanıldığında ise ikinci derece ta'dîle delâlet eder.⁸

Teferrüd olgusu işte bu sika (güvenilir) râvilerle ilişkilendirildiğinde *sikatun lehu efrâdun*⁹ (güvenilir bir râvidir, ancak ferd rivâyetleri bulunmaktadır) yahut *sikatun lehu yuğrebu*¹⁰ (Güvenilir râvidir; ancak garîb rivâyetleri bulunmaktadır.) denilerek söz konusu râvinin bazı rivâyetlerinde tek kaldığına işaret edilmektedir. *Sikatun lehu yuğrebu* lafzı muhtemelen garîb kelimesinin kullanılmasından ve garîb hadislerin muhaddislerin çoğu tarafından kerih görülmesinden dolayı zayıflık açısından diğer kullanımdan daha şiddetli olarak kabul edilmiştir. Bu iki lafız her ne kadar sika râviler için kullanılsa da onları bu mertebenin dışına da çıkardığı söylenemez. Her iki lafız da sika (güvenilir) olan râvinin rivâyetlerinde teferrüd ettiğini (tek kaldığını) belirtmek için kullanılmaktadır. Bu şekilde

⁵ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV Yayınları, 1992, s. 359.

⁶ Ahmet Yücel, "Sika", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 175.

⁷ Yücel, "Sika", s. 176.

⁸ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 359.

⁹ Örnekler için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Takribu't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Suriye: Dârü'r-Reşid, 1406/1986, s. 87, 222, 348, 456, 465, 562; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I-XI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ty, I, 88, 371, 480, II, 133, VI, 95, VIII, 48, IX, 3; Zürkani, *Şerhu Muvattâ el-İmâm Mâlik*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411, I, 83.

¹⁰ Örnekler için bk. Zehebî, *el-Muğni fi'd-du'afâ'*, I, 301, II, 384; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, s. 90, 109, 122, 123, 125, 158, 400, 438, 492, 551; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, II, 310, VI, 61, 508, VIII, 313, IX, 78

nitelenen rivâyetler bir başka hadise muhâlif olmadığı sürece *sahîh* olarak kabul edilmekte ve fikhî hükümlerde de delil olarak kullanılabilir. ¹¹ Hadis kitaplarında bulunan ve *sahîh* olarak kabul edilen onlarca rivâyette teferrüd eden sika râviler bu kavramlarla betimlenmektedir.

a.2. Sadûkun lehû efrâdun / صدوقٌ له أفرادٌ , Sadûkun yuğrebu / صدوقٌ يُغربُ

Sözlükte "doğru söylemek" anlamındaki sıdk kökünden türeyen ve "son derece doğru sözlü kimse" mânasına gelen *sadûk* kelimesi hadis terimi olarak râvinin genellikle güvenilir, bazen da zayıf olduğunu ifade etmektedir. Zehebî (ö.748/1348) ve Zeynüddin el-İrâkî'ye (ö.806/1414) göre ta'dîlin üçüncü, Sehâvî'ye (ö.902/1497) göre beşinci mertebesinde bulunan râviler hakkında kullanılır. ¹² Sadûk olarak nitelenen bir râvinin rivâyeti sika râvilerin rivâyetine aykırı değilse *hasen*, rivâyetini destekleyici *mütâbî'* ve *şâhid* bulunursa *sahîh li-gayrihî* olarak kabul edilmektedir. Ancak *sadûk* râvinin hadisi hakkında *hasen* veya *sahîh li-gayrihî* hükmünün verilebilmesi için o râvinin zabtı araştırılıp çok zayıf olmadığı tesbit edilmelidir. ¹³

*Sadûkun lehû efrâdun*¹⁴ yahut *sadûkun yuğrebu*¹⁵ tâbirleri, sadûk şeklinde tâbir edilen râvilerin rivâyetlerinde tek kaldıklarını ifade etmektedir. Örneğin, Harmele b. Yahyâ el-Mısırî ta'dîl mertebelerinden *sadûk* nitelemesi ile vasıflanan râvilerden biridir. Bazı âlimler ise adı geçen râvinin sika (güvenilir) olduğunu ifade etmişlerdir. Rivâyetlerinin büyük çoğunluğu Abdullah b. Vehb'dendir. Ancak ondan yaptığı bazı nakillerde tek kaldığı ve söz konusu rivâyetlerin Abdullah b. Vehb'in talebelerinden hiçkimse kimse tarafından nakledilmediği görülmektedir. İşte bu nedenle Harmele ile ilgili Ebû Hâtim (ö.275/878): "Hadisi yazılır ancak delil olarak kullanılmaz." hükmünü vermiştir. ¹⁶ Ancak Ebû Hâtim'in vermiş olduğu bu hükme İbn Adî (ö.365/976) itiraz etmiş ve onun bu tek kalışlarını problemliler olarak görmemiştir. Zira İbn Vehb kendisine kadılık teklifi yapıldığında bundan kaçınmak için Mısır'a gelmiş burada Harmele ile uzun zaman birlikte olmuştur. Harmele'nin İbn Vehb'den birçok rivâyette teferrüd etmesinin de temel nedeni budur. Dolayısıyla Harmele'nin Vehb'den tek kalışları onun cerhine neden olabilecek bir husus olarak görülmemiştir. İbn Adî de buna işaretler

¹¹ İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, nşr. Nureddin İtr, I-II, Dimaşk: Dârü'l-mellâh, 1398/1978, I, 452.

¹² Yücel, "Sadûk", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, 2008, XXXV, 431; Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 333.

¹³ Yücel, "Sadûk", s. 431.

¹⁴ Örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 80, 231, 234, 258, 593; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 248, IV, 53, VI, 366, 395, VII, 65, VIII, 109.

¹⁵ Örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 87, 90, 94, 97, 104, 113, 159, 190, 209, 247, 450, 451, 452, 470, 474, 475, 476, 482, 495, 499, 508, 552, 577, 590; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, nşr. Nurettin İtr, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts, I, 107, 153, 217, II, 410; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 480, VII, 379, IX, 188.

¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1371-73/1952-53, III, 274.

Harmele'nin Vehb'den teferrüd etmesinin doğal olduğunu ve cerh edilmesinin doğru olmadığını ifade etmektedir.¹⁷ Ukaylî de (ö.322/934) aynı noktaya işaretlerle İbn Vehb'in hadislerini en iyi bilen kişinin Harmele olduğunu ve onu sika olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁸ *Sadûkun lehû efrâdun* ve *sadûkun yuğrebu* tabirlerinde sadûk vurgusunun öne çıkmasının temel nedeni de bu olmalıdır.

b. Zayıf Râviler için Kullanılan Lafızlar

b1. Münkerü'l-Hadîs / لَهُ مَنَاقِيرُ / لَهُ مَنْكَرُ الْحَدِيثِ / Lehû Menâkîr

Münkerü'l-hadis kavramı İbn Hacer'in taksimatına göre cerh mertebelerinden ikincisi içerisinde mütalaa edilmektedir. Bu tâbirin anlamı üzerinde ihtilaf bulunsa da¹⁹ *münkerü'l-hadîs* tâbirini kaynaklarda Yahya b. Said el-Kattan (ö.198/814), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Nesâi (ö.303/915) ve diğer bazı muhaddislerin *teferrüd* eden râviler hakkında kullandıkları bilinmektedir.²⁰ Dolayısıyla *münker* kavramı ile ilişkilendirilebilecek kullanımların büyük ölçüde teferrüd olgusu ile irtibatlı olduğu söylenebilir. Ancak kavramın anlam dünyasına ilişkin farklı yaklaşımların olduğu göz önüne alındığında, kavramı hangi müellifin kullandığı ve bu kullanımla neyi kastettiği bilgisi önem kazanmaktadır.

Bütün bu tartışmalara rağmen *münkerü'l-hadîs*²¹, *lehû menâkîr*²², *lehû ehâdisun menâkîr*²³ ve benzeri kullanımların hepsi aynı anlama gelmekte ve râvinin *münker* hadisleri olduğunu göstermektedir. *Münker* kavramı zayıf râvilerin hem rivâyetlerinde tek kaldıklarına hem de söz konusu nakillerinde güvenilir râvilere muhâlefet ettiklerine işaret etmektedir. Ancak bu kavramlar teferrütle nitelenen râvilerin rivâyetlerine verilen hükümler yani sonuçlardır. Bu tür tek kalışlar râvinin daha güvenilir râvilere de muhâlefeti nedeniyle muhaddisler tarafından makbul olarak görülmemiştir.

¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1409/1988, III, 408-409.

¹⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1404/1984, I, 322.

¹⁹ Bk. Ahmet Yücel, "Münker", *TDV İslam Ansiklopedisi DİA*, XXXII, 13-14.

²⁰ Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları", *MÜİFD*, İstanbul, 1997, s. 202, 205.

²¹ Örnekler için bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed, I-III, Halep: Dârü'l-vâî, 1395-96/1975-76, III, 6; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, I, 15, 21, 23, 36, 43, 72; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, I-VII, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1986, V, 15, 237, 360, IV, 74, 245, 487.

²² Örnekler için bk. *Lisânü'l-Mizân*, I, 62, 124, 129, 131, 148, 149, 164; Zehebî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 91, 207, 235, 355, 455; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, I, 7, 47, 58, 63, 72, 79, 83, 102, 109, 120, 149; Ebû Tâlib Kâdî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî v.dğr., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989, s. 263, 395; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, nşr. M. Mustafa el-A'zâmî, I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1390/1970, IV, 332.

²³ Örnekler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 34, 68, V, 337, 351, 383, VII, 398; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, I, 206, II, 494; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 448, II, 96, III, 101, 280, V, 52, 82; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403-13/1982-92, VIII, 65, IX, 346, XIII, 19, XVIII, 80, XI, 551; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1406), I, 48, 158, 250, 253, II, 115, 223, 236; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, I-IV, Riyad: Dârü'l-Hassânî, 1422/2001, II, 17, 497, III, 94, 108, III, 113; Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdis*, nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah el-Silefi, Riyad: Dârü't-tayyibe, 1405/1985, I, 227, II, 542, 598; İbn Ebû Hâtîm, *İlel*, II, 17, 497, III, 94.

b2. Tu‘refu ve Tünkeru / تُعْرَفُ وَ تُنْكَرُ

"(Onu) ara sıra beğenirsin, ara sıra beğenmezsin" veya "bir bakarsın ma‘rûf hadisler rivâyet eder; bir de bakarsın münker hadisler" manalarına gelen bir tâbir olup cerh lafızlarından biri olarak kabul edilmektedir.²⁴ Cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebesine el-İrâkî'nin ekledikleri arasında yer alır. Hükümü, birinci mertebe cerh lafızlarının hükümü gibi değerlendirilmiştir.²⁵ *Tunkiru merre ve ta‘rifu uhrâ* (تُنْكَرُ مَرَّةً وَ تُعْرَفُ أُخْرَى) gibi farklı kullanımları olmakla beraber bunların tamamı *münker* kavramının içeriği dolayısıyla râvinin teferrüdüne işaret ederler.²⁶

b3. Lâ Yuhteccu Hadîsuhu İza'nferede / لَا يُحْتَجُّ حَدِيثُهُ إِذَا انفردَ

"Teferrüd ettiğinde rivâyetleri delil olarak kullanılmaz" anlamındaki bu ifade özellikle zayıf olan râviler için kullanılmakta ve bu tür nitelemeye mâruz kalan râvilerin tek kaldıkları hadisler kabul görmemektedir. Hadisleri sadece mütâbaat ve şâhid amacıyla yazılmaktadır. "Yüktebu hadisûhu" tâbirinden daha alt bir seviyededir. *Yuktebu hadîsuhu ve lâ yuhteccu bihi* ifadesi de benzer anlam içeriğine sahip olmakla birlikte doğrudan teferrüd nitelemesi ile ilgili değildir. Nitekim bu tür betimlemelerde râvinin rivâyetinin delil olarak kullanılmasını engelleyen hususun sadece tek kalması veya *münker* rivâyetler nakletmemesi olduğu söylenemez Ancak *La yuhteccu hadîsuhu iza'nferede*²⁷ (لَا يُحْتَجُّ حَدِيثُهُ إِذَا انفردَ) denildiğinde bu tâbir teferrüd meselesi ile doğrudan ilgili olmaktadır. Bazen de *la yecûzu el-ihcâcu bihi iza'nferede*²⁸ (لَا يَجُوزُ الإِحتِجَاجُ بِهِ إِذَا انفردَ) gibi değişik kalıplarla ifade edilebilmektedir. İbn Hibbân (ö.354/965) tarafından çok yerde kullanılan²⁹ bu kavram ile, söz konusu râvilerin tek kaldıklarında rivâyetlerinin makbul olmadıkları ifade edilmektedir.

b4. Hadîsuhû leyse bi ma‘rûfin / mahfûzin, şâzzu'l-hadîs

"Hadîsuhu leyse bi ma‘rûfin" (حَدِيثُهُ الأَدِيثُ لَيْسَ بِمَعْرُوفٍ)³⁰ (hadisleri ma‘rûf değildir), "leyse mahfûzan / bi mahfûzin" (لَيْسَ بِمَحْفُوظٍ)³¹ (mahfûz değildir) veya "şâzzü'l-hadîs"³² (شاذُّ)

²⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996, s.133.

²⁵ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 392.

²⁶ Örnekler için bk. Buhârî, *Târihü'l-kebîr*, II, 80, VI, 157, VIII, 114; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa'*, II, 81, 125, 135; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 9, IV, 170, 199, V, 42, 309, 36, 383.

²⁷ Örnekler için bk. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa'*, I, 151, 57, 161, 164; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 243, 312, V, 49, VII, 14; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 407.

²⁸ Örnekler için bk. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa'*, I, 43, 99, 108, 109, 126, 36, 143, 159, 160; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 253, VI, 145, VIII, 127.

²⁹ Bazen bu tâbir İbn Hibbân tarafından *lâ yehillu el-ihcâcu bihi izâ infere* ve benzeri şekillerde de aynı anlama gelecek şekilde de zikredilmektedir. Örnekler için bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed, I-III, (Halep: Dârü'l-vâî, 1395-96/1975-76), I, 90, 108, 10, 114, 122, 128, 134, 143, 174.

³⁰ Örnekler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 259, II, 124, IV, 255, 343, VI, 264; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 99, 138, III, 264, XIII, 112, XVI, 304; Beyhâki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, I-XI, Mekke: Mektebetü dari'l-bâz, 1414/1994, III, 224, IV, 166.

(الْحَدِيثِ) (hadisleri şâzdır) gibi tâbirler yine râvinin teferrüdüne delâlet eden kavramlardır. Zira şâz kavramı "güvenilir râvinin kendisinden daha güvenilir râviye muhâlif olarak naklettiği hadis"³³ olarak tanımlanmakta ve bir rivâyetin şâz olarak değerlendirilebilmesi için mutlaka *muhâlefet* ve *teferrüd* vasıflarını taşıması gerektiği ifade edilmektedir.³⁴ Böyle nitelenen rivâyetlerde tercih edilen rivâyet *mahfûz* veya *ma'rûf* terk edilen rivâyet ise şâz olmaktadır. Dolayısıyla bir rivâyet için *mahfûz değildir* ve *şâzdır* denilirken râvinin teferrüdüne de işaret edilmektedir.

b5. Fi hadîsihi ziyâdetün alâ hadîsi'n-nâs / فِي حَدِيثِهِ زِيَادَةٌ عَلَى حَدِيثِ النَّاسِ

"Fi hadîsihiziyâdetünalâhadîsi'n-nâs"³⁵ (hadislerinde başka kimselerin naklettiği hadislere ziyâde bulunmaktadır) tâbiri hadiste yapmış olduğu bir ziyâde ile teferrüd eden râviler için kullanılmaktadır. Hiç şüphesiz bu ziyâde kasten yapılırsa râvinin kezzâb olarak nitelendirilmesine ve rivâyetinin reddine yol açacaktır. Her ne kadar söz konusu tabirde teferrüd kavramını anımsatacak bir kelime kullanılmamış olsa da, ziyâdeyi bir başkasının yapmamış olması râvinin bu ziyâde ile tek kaldığını göstermektedir.

b6. Lâ Yütâbe'u Alâ Hadîsihi / لَا يُتَابَعُ عَلَيَّ / لَا يُتَابَعُ عَلَيَّ

"Lâ yütâbe'u alâ hadîsihi"³⁶ hadisine (mütâbaat eden kimse yoktur) anlamındaki bu ibare bir râvinin rivâyet ettiği herhangi bir hadisin başka râviler tarafından nakledilmemiş olduğunu yani tek kaldığını gösteren tâbirlerdendir. "lem yütâba' aleyhi" ve "lâ yütâbe'u aleyhi" (لَمْ يُتَابَعْ عَلَيْهِ)³⁷, "ehâdisun lâ yütâbe'u aleyhi" (أَحَادِيثُ لَا يُتَابَعُ عَلَيْهِ)³⁸, "yenferidu lâ yütâbe'u aleyhi" (يَنْفَرِدُ لَا يُتَابَعُ عَلَيْهِ)³⁹, "hadîsuhu gayru sâbitin lâ yütâbe'u aleyhi" (حَدِيثُهُ غَيْرُ (لَهُ مَنَّاكِرُ لَا يُتَابَعُ))⁴¹, "yervî eşyâe lâ yütâbe'u"⁴⁰, "lehû menâkir lâ yütâbe'u"⁴¹, "yervî eşyâe lâ yütâbe'u"

³¹ Örnekler için bk. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa'*, I, 5, 142; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 198, 378, II, 81, III, 106, 38; Kâdı, *İlelüt-Tirmizî*, s. 23, 215, 300; Dârekutnî, *el-İlel*, VII, 284, VIII, 187, X, 04, 199, XII, 341.

³² Örnekler için bk. İrakî, *Zeylû Mizânü'l-i'tidâl*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995, s. 42, 77; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulümi'l-hadîs*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, 1397/1977), s. 120.

³³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1988), s. 141; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rife*, s. 119.

³⁴ İbnü's-Salâh, nşr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, *Mukaddime*, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1995), s. 63.

³⁵ Örnekler için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 156, IX, 244; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 73, XI, 381; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 424, XXXII, 492

³⁶ Örnekler için bk. Buhârî, *Târîhü'l-kebir*, I, 86, 109, 375; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa'*, I, 106, 118, 127; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 258, 271, 321.

³⁷ Örnekler için bk. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Riyad: Beytül-Efkâri'd-Devliyye, 1998, Tâhâret, 1/122; Tirmizî, *es-Sünen*, Riyad: Beytül-Efkâri'd-Devliyye, 1998), Kader, 29/1; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah, I-V, Beyrut: Müessesetü ulümi'l-Kur'ân, 1409/1988, I, 84, 127, 134, 145; Dârekutnî, *el-İlel*, VI, 223, VII, 261, XIII, 237; Buhârî, *Târîhü'l-kebir*, I, 110, 127, 179, 227, 230, 244, 246, 349; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 186, 193, 199, 238, 242, 243, 244, 258, 271, 285.

³⁸ Örnekler için bk. Bezzâr, *Müsned*, I, 154, 184, 200, IV, 304; Buhârî, *Târîhü'l-kebir*, I, 246; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 296.

³⁹ Örnekler için bk. Dârekutnî, *el-İlel*, XII, 293.

⁴⁰ Örnekler için bk. Dârekutnî, *el-İlel*, XIII, 380.

(يُرْوَى أَشْيَاءَ لَا يَتَّبِعُ) ⁴², "yervî eşyâe lâ yervîha gayruhû" (يُرْوَى أَشْيَاءَ لَا يَرْوِيهَا غَيْرُهُ) ⁴³, "yervî eşyâe hâlefe'n-nâs" (يُرْوَى أَشْيَاءَ خَالَفَ النَّاسَ) ⁴⁴ ifadeleri de aynı anlamda kullanılmakta ve râvinin tek kaldığına işaret etmektedir.

2. Mervî Açısından Teferrüd Olgusuna İşaret Eden Lafızlar

Râvi açısından teferrüde işaret eden lafızların hemen hepsi yukarıda zikrettiğimiz başlıklarda da görüldüğü üzere râvilerin cerh ta'dîl durumları ile ilgili olup verilen hükümler de râvilerin durumlarına göre değişebilmektedir. Râvinin teferrüd etmesi doğal olarak naklettiği rivâyetin de teferrüd vasfıyla nitelendirilmesine yol açacaktır. İşte rivâyetlerde meydana gelen bu tek kalışlar da râvinin durumuna paralel olarak muhtelif tâbirlerle ifade edilmektedir. Bu tâbirler bazen doğrudan teferrüde delâlet eden lafızlarla belirtildiği gibi bazen de teferrüd lafzı kullanılmadan ancak yine tek kalış olgusunu işaret eden tâbirlerle de ifade edilebilmiştir. Ayrıca bu lafızların bir kısmı hadisin sıhhatine yönelik verilen hükmü de dile getirmekte bazen de sadece teferrüd olgusuna işaret edilmekle yetinilmektedir.

a. Doğrudan Teferrüd Olgusuna Delâlet Eden Lafızlar

Teferrüd olgusuna işaret eden lafızların çoğu *ferede* kelimesinden türetilmiş ve tek kalışı işaret eden "*teferrede bihi fulânun*" (تَفَرَّدَ بِهِ فُلَانٌ), "*inferede bihi*" (اِنْفَرَدَ بِهِ), "*huve hadîsun ferdun*" (هُوَ حَدِيثٌ فَرْدٌ), "*huve min ehâdîsi'l-efrâd*" (هُوَ مِنْ حَدِيثِ الْأَفْرَادِ) gibi lafızlardır. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki muhaddisler "*teferrede bihi fulân*", "*inferede bihi fulân*" gibi bizatihi teferrüd olgusuna işaret eden lafızlar kullandıklarında, sadece söz konusu rivâyetdeki tek kalış olgusuna ve râvinin teferrüd ettiğine işaret etmekte "münker", "şâz", "lâ yesihhu bi hâzel vechi" gibi ibarelerle ise teferrüd ve karînelerle birlikte rivâyetle ilgili verilen hükme işaret etmektedirler. Bir râvinin bir başka râviden tek başına rivâyetini ifade etmek üzere az da olsa "*ağrabe bihi fulânun*" (أَعْرَبَ بِهِ فُلَانٌ) tâbiri de kullanılmıştır. Böyle bir râviden rivâyette tek kalan râvinin rivâyetine *ferd-i nisbî* denilmiştir.⁴⁵

b. Dolaylı Olarak Teferrüd Olgusuna Delâlet Eden Lafızlar

Bazı lafızlar da mana itibariyle teferrüd olgusuna işaret eden lafızlardır. "*lâ na'rifuhû illâ min hadîsi fulân*" (لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ)⁴⁶, "*hazâ hadîsun lâ yu'refu illâ min hâze'l-vechi*"

⁴¹ Örnekler için bk. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa*, I, 70.

⁴² Örnekler için bk. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa*, I, 211; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 284, III, 123.

⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 92; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 122,

⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 141.

⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Muhittin Düzenli, *Hadis Metodolojisiinde Teferrüd*, s.79-82.

⁴⁶ Örnekler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 190, II, 154; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1404/1984, II, 135, V, 23, 261; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 311, III, 386, 396.

(هَذَا حَدِيثٌ لَا يُعْرَفُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ) yahut "la na 'rifuhû illâ min hâzel vechi" (لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا)⁴⁷, "lem yervihi fulân an fulân illâ fulân" (لَمْ يَرَوْهُ فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ إِلَّا فُلَانٌ)⁴⁸, "lem yervihi fulân illâ fulân" (لَمْ يَرَوْهُ فُلَانٌ إِلَّا فُلَانٌ)⁴⁹, "leyse fi 'l-bâbi illâ min hadîsi fulân" (لَيْسَ فِي هَذَا الْبَابِ إِلَّا مِنْ)⁵⁰, "la na 'lemu haddese bihi illâ fulân" (لَا نَعْلَمُ حَدَّثَ بِهِ إِلَّا فُلَانٌ)⁵¹ ve benzeri ifadelerle yine râvinin rivâyetinde tek kaldığına işaret edilmektedir.

Teferrüd (râvinin tek kalma) durumunu işaret eden kullanımların bu lafızlarla sınırlı olduğunu söylememiz çok zor olmakla birlikte muhaddislerin kullanımında yaygın terkiplerin bunlar olduğunu söylenebilir. Ancak hicrî ikinci asırda râvinin rivâyette tek kalması halinde hadisinin *garîb* addedilmesine sebep olduğu yani *teferrüd* kavramı ile aynı anlama gelecek şekilde *garîb* kavramının da kullanıldığı bilinmektedir.⁵²

3. Hem Teferrüd Olgusuna Hem de Verilen Hükme Delâlet Eden Lafızlar

Yine teferrüd olgusunun diğer ıstılahlarla ilişkili olması nedeniyle râvinin tek kalışına işaret eden ancak usûlün diğer kavramları ile dile getirilen kavramlar bulunmaktadır. Bunlar da "münker", "şâz", "gayr-u mahfûz", "gayr-u ma'rûf" ve benzeri kavramlardır. Söz konusu bu kavramlar anlam dünyaları itibariyle râvinin tek kalışına işaret eden terimlerdir. Dolayısıyla bazı rivâyetler için kullanılan tâbirler hem rivâyetteki tek kalışa işaret etmekte hem de rivâyetin sıhhat durumunu dile getirmektedir. Bunlar arasında "lâ yû 'rafu lehu aslun" (لَا يُعْرَفُ لَهُ أَصْلٌ), "lâ asle lehû" (لَا أَصْلَ لَهُ)⁵³, "lem ecid lehû aslen" (لَمْ أَجِدْ لَهُ أَصْلًا)⁵⁴, "lâ a 'rifuhû" (لَا أَعْرِفُهُ)⁵⁵, "leyse lehû aslun" (لَيْسَ لَهُ أَصْلٌ)⁵⁶, "şâzzün merdûdun" (شَازُّونَ مَرْدُودُونَ)⁵⁷, "gayr-u

⁴⁷ Örnekler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 13, 14, 35, 146, II, 286, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 515, V, 148, 267, 316, VI, 275, 315, 430; Kâdî, *İlelü't-Tirmizî*, s. 29, 54, 57, 59, 74, 80, 91.

⁴⁸ Örnekler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 185, II, 47, III, 313, V, 363.

⁴⁹ Örnekler için bk. İbn Ebû Hâtim, *İlel*, I, 214, 755, 791; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 74, 222, III, 313, IV, 278, VI, 419, 444.

⁵⁰ Örnekler için bk. Kâdî, *İlelü't-Tirmizî*, s. 93.

⁵¹ Örnekler için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 20; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali M. Muavvaz v.dğr., I-VIII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995, I, 410.

⁵² Teferrüd-Garîb hadis ilişkisi için bk. Muhittin Düzenli, *Hadis Metodolojisinde Teferrüd*, s. 220-242.

⁵³ Örnekler için bk. Buhârî, *Târîhü'l-kebir*, I, 336, IV, 4; İbn Ebû Hâtim, *İlel*, I, 86, 87, 171, 175, 187, 206, 233, 243; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa'*, I, 33, 76, 8, 86, 123, 164, 220, 252, 275.

⁵⁴ Örnekler için bk. İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr fi tahrîci'l-ehâdis ve'l-asâri'l-vakia fi ş-Şerhi'l-kebir*, nşr. Mustafa Ebû'l-Gayt Abdülhay, Ebû Muhammed Abdullah Abdullah b. Süleyman, Ebû Ammar Yasir b. Kemal, Riyad: Dârü'l-hicre, 2004/1425, II, 245, 262.

⁵⁵ Örnekler için bk. Dârekutnî, *el-İlel*, IV, 167, V, 115, 331, X, 376, XI, 68, XIV, 298; Kâdî, *İlelü't-Tirmizî*, s. 41, 57, 58, 179, 245, 314, 337, 348.

⁵⁶ Örnekler için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 126, X, 249; Bezzâr, *Müsned*, I, 60, 172; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, I-VII, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410, V, 284; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 266, III, 9, 23, 35, 52; İbn Ebû Hâtim, *İlel*, I, 163, 340, 527.

⁵⁷ Örnekler için bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 154, 762.

mahfûzin lem yervihi illâ fulân " (عَيْرٌ مَحْفُوظٌ لَمْ يَرَوْهُ إِلَّا فُلَانٌ)⁵⁸, "*şâzzün sahîhun*" (شَادُّ صَحِيحٌ), "*ferdun garîbun*" (فَرْدٌ غَرِيبٌ)⁵⁹, "*ferdun münkerun*" (فَرْدٌ مُنْكَرٌ)⁶⁰ tâbirlerini sayabiliriz.

Sonuç olarak teferrüde ilgili istilâhların kullanımında bir birlikteliğin olduğunu söylemek zordur. Hadis tenkit tarihi içerisinde bunun olmasını beklemek de mümkün değildir. Zira hadis tenkitçisinin rivâyetle ilgili değerlendirmesinin niteliği bu noktada öne çıkmaktadır. Şayet bir hükme varmak istiyorsa o zaman *şaz münker* gibi kavramları öne çıkarmakta, sadece teferrüd olgusuna işaret etmeyi amaçlıyorsa buna uygun lafızlar kullanmayı tercih etmektedir. Aynı zamanda *teferrüd* olgusu muhaddisler açısından mutlak anlamda rivâyetin sıhhatini etkileyen bir husus olarak görülmediğinden tek kalma olgusu için kullanılan lafızlar da farklı olmuştur. Dolayısıyla teferrüde işaret eden lafızların kullanıldığı yerlerde mutlak anlamda hadisin i'lâlîne delalet eden bir açıklama yoksa buradan söz konusu tek kalışın o hadisin sıhhatine zarar verebilecek nitelikte olduğu sonucu çıkarılamaz. Teferrüd olgusu ile ilişkili olabilecek bazı cerh ve ta'dîl lafızları görebildiğimiz kadarıyla bunlardan ibaret değildir. Bunların dışında da râvinin tek kalışı ile ilişkilendirilebilecek lafızlar bulunmaktadır. Ancak muhaddislerin daha çok kullandıkları lafızlardan hareketle böyle bir taksimat yapmayı uygun gördüğümüzü söylemeliyiz. Râvinin teferrüdü meselesinin önemsenmesinde sosyal psikolojik faktörlerin de etkili olduğunu unutmamak gerekir. Örf'e uygun hareket etmek burada da ehemmiyet arz etmekte ve bilinen usulün/yöntembilimin dışına çıkmak yani teferrüt etmek, rivâyetin ve râvinin niteliğine bağlı olarak en hafifinden en ağırına cerh nedenlerinden biri sayılmaktadır. Örf'e/ma'rûfa (sosyo-kültürel koşullara) bağlılık toplumsal bütünleşme için son derece önemli bir husustur. Bu önemli hususun İslam bilimleri içinde yer alan Hadis ilminin önemli bir yöntembilimsel meselesi olarak görülmesi çok anlamlıdır.⁶¹

Kaynaklar

Abdulcevâd Hemâm, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadis ve menhecu'l-muhaddisin fî kabûlihi ev reddihî*, (Beyrut: Dârü'n-nevâdir, 2008).

Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, I-IV, (Riyad: Dârü'l-Hassânî, 1422/2001).

Ahmet Yücel, "Sika", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 175.

⁵⁸ Örnekler için bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 458.

⁵⁹ Örnekler için bk. Zehebî, *Mizanü'l-i'tidâl*, I, 248, IV, 449; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 334; İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, I, 660, VII, 523; İbnü'l-Mülakkın, *Tezkiretü'l-Muhtâc ilâ ehâdisi'l-minhâc*, nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1994, s. 10.

⁶⁰ Örnekler için bk. Zehebî, *Mizanü'l-i'tidâl*, III, 35.

⁶¹ Ma'rûf kavramının sosyo-kültürel koşullara bağlılık anlamında sosyal psikolojik bir irdeleniş örneği olarak bk., Osman Eyüpoğlu ve Mehmet Okuyan, "Kur'an'ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma'rûf Kavramı Örneği" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26–27, Samsun, 2008, s. 175–213.

- Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları", *MÜİFD*, (İstanbul, 1997).
- Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır*, (İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996)
- Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996).
- Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, I-XI, (Mekke: Mektebetü dari'l-bâz, 1414/1994).
- Beyhaki, *Şuabü'l-imân*, I-VII, (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410).
- Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah, I-V, (Beyrut: Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân, 1409/1988).
- Bk. Ahmet Yücel, "Münker", *TDV İslam Ansiklopedisi DİA*, XXXII, 13-14.
- Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdis*, nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah el-Silefi, (Riyad: Dârü't-tayyibe, 1405/1985).
- Ebü Dâvûd, *es-Sünen*, (Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1998).
- Ebü Tâlib Kâdî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Subhî es-Sâmerrâi v.dğr., (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989).
- Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, Medine: Mektebetü'l-ilmiyye, 1397/1977).
- Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim es-Samerrâi, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1408/1988).
- Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'l-ilmî'r-rivâye*, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1988).
- Irâkî, *Zeylü Mizânü'l-i'tidâl*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995).
- İbn Adî, *el-Kâmil fi' duafâi'r-ricâl*, I-VIII, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1409/1988).
- İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1371-73/1952-53).
- İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, I-VI, (Beyrut: Dârü'l-cil, ts.).
- İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, I-VII, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1986).
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1404/1984).
- İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed, I-III, (Halep: Dârü'l-vâi, 1395-96/1975-76).
- İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed, I-III, (Halep: Dârü'l-vâi, 1395-96/1975-76).
- İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, nşr. M. Mustafa el-A'zâmî, I-IV, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1390/1970).
- İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, nşr. Nureddin İtr, I-II, (Dımaşk: Dârü'l-mellâh, 1398/1978).
- İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, I-III, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406).
- İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr fi'tahrîci'l-ehâdis ve'l-asâri'l-vakia fi's-Şerhi'l-kebîr*, nşr. Mustafa Ebü'l-Gayt Abdülhay, Ebü Muhammed Abdullah Abdullah b. Süleyman, Ebü Ammar Yasir b. Kemal, (Riyad: Dârü'l-hicre, 2004/1425).
- İbnü'l-Mülakkın, *Tezkiretü'l-Muhtâc ilâ ehâdisi'l-minhâc*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1994).
- İbnü's-Salâh, nşr. Ebü Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, *Mukaddime*, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995).
- Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403-13/1982-92).
- Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, nşr. Ali eş-Şîrî, I-XX, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1414/1994).
- Muhittin Düzenli, *Hadis Metodolojisinde Teferrüd Kavramı ve Diğer İstilahlarla İlişkisi*, (Bişkek: Byr Publishing, 2015).
- Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I-XI, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ty).
- Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992).
- Örnekler için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, (Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1406/1986).
- Tirmizî, *es-Sünen*, (Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1998).
- Ukaylî, *ed-Duafâ*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1984).
- Yücel, "Sadûk", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, 2008, XXXV, 431.
- Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, nşr. Nurettin İtr, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts).
- Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali M. Muavvaz v.dğr., I-VIII, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995).
- Zürkani, *Şerhu Muvattâ el-İmâm Mâlik*, I-IV, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411).